

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

О. В. Андрушко*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУТНОСТІ ТА ОЗНАК ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ

Дізнання — вид кримінально-процесуальної діяльності, який завжди знаходиться у полі зору науковців. Але проблеми інституту дізнання залишаються поза увагою законодавця з моменту прийняття чинного Кримінально-процесуального кодексу України у 1960 році. Окремі зміни та доповнення до КПК України стосовно дізнання остаточно не вирішили його теоретичних та практичних проблем, не дають змоги однозначно судити про його призначення у кримінальному процесі, спірними видаються й положення проекту КПК України щодо дізнання у його сутнісному призначенні. Проблемними були й є питання щодо його правової природи дізнання, його завдань та видів, співвідношення з досудовим розслідуванням. Зважаючи на те, що “модель — ... це схема якого-небудь явища”¹, то зазначимо, що правові аспекти дізнання, ознаки, що характеризують модель дізнання, хоч і достатньо досліджені в теорії кримінального процесу, все ж потребують свого подальшого обговорення, оскільки на часі прийняття нового КПК України, який містить принципово нові положення щодо дізнання.

Питанням дізнання в Україні присвячені роботи О. В. Бауліна, В. В. Вапнярчука, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, Н. С. Карпова, Є. Д. Лук'янчикова, Л. В. Юрченко, В. М. Яріна та багатьох інших учених. У працях українських учених глибоко досліджені питання історії дізнання, сучасного стану та перспектив його розвитку в Україні, але розмаїття їх наукових поглядів з цих питань спонукає до викладення власного бачення моделі дізнання в Україні.

Тут неможливо не назвати й сучасних російських дослідників з проблем дізнання: С. В. Болотіна, О. П. Рижакіна, Л. В. Головка та ін., а також учених ХХ ст. (А. І. Бастрікіна, В. У. Громова, А. Я. Дубинського, Й. Ф. Крилова, О. П. Круглікова, М. С. Строговича, І. Я. Фойницького та ін.), у працях яких закладені основи сучасного розуміння сутності дізнання в кримінальному процесі.

Метою статті є з'ясування правової природи дізнання та викладення пропозицій щодо його удосконалення в кримінальному процесі України. Для досягнення цієї мети автором ставилися та виконувалися наступні завдання:

- провести аналіз наукових поглядів щодо сутності дізнання у кримінальному процесі України та інших країн в перспективному та ретроспективному плані, врахувати досвід європейських країн;
- з'ясувати завдання дізнання, ознаки, що його характеризують, види дізнання та його співвідношення з досудовим слідством;

© Андрушко О. В., 2008

* доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка. — 20-е изд. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. — М.: Русский язык, 1989. — С. 288.

- уточнити сучасну модель дізнання, та провести її характеристику відповідно до чинного законодавства України, проекту КПК України;
- сформулювати власні наукові позиції щодо перспектив розвитку дізнання в кримінальному процесі України.

З'ясування сутності дізнання ми спробуємо зробити через дослідження ознак, що його характеризують. Етимологічно термін “дізнання” пояснюється походженням від широко розповсюджених у минулому російських слів “дознать”, “дознатся”, тобто роззнати, перевідчитись у чому-небудь², чим підкреслюється його гносеологічна функція в кримінальному процесі, оскільки дізнання направлене на пізнання злочину достовірно, істинно, тобто так, як воно мало місце в реальній дійсності.

Поряд із гносеологічним аспектом сутності дізнання, називаються й інші його аспекти: процесуальний, оперативно-розшуковий, службовий³. Такий підхід пояснює існування різноманітного бачення правової природи дізнання. Загалом питання про визначення правової природи дізнання в науці розвивається у трьох напрямках.

Перший напрямок — розуміння дізнання як адміністративної діяльності⁴. Тлумачення терміна “дізнання” у словниках української мови також зводиться до того, що це “попереднє, адміністративне розслідування чого-небудь”⁵. Помилковість цієї позиції очевидна, бо адміністративна діяльність регулюється адміністративно-процесуальним законодавством, а те, що реалізується у кримінально-процесуальній формі, урегульовано може бути лише кримінально-процесуальним законом.

Другий напрямок. Окремі учені вважають, що дізнання включає в себе як процесуальну, так і оперативно-розшукову діяльність, оскільки її здійснення органами дізнання передбачено кримінально-процесуальним законом (ч. 1 ст. 103 КПК України). Так, за часів Радянського Союзу на поєднання цих видів діяльності у понятті дізнання вказувалося рядом учених⁶. Існують навіть приклади того, що дізнання є виключно оперативно-розшуковою діяльністю⁷.

В Україні також зустрічаються літературні джерела, у яких дізнання визначено лише як оперативно-розшукові заходи⁸, або ж категорично стверджується, що дізнання включає в себе як процесуальну, так і оперативно-розшукову діяльність⁹. Помилковість такого розуміння дізнання піддано справедливій критиці¹⁰.

Третій напрямок — розуміння правової сутності дізнання як кримінально-процесуальної діяльності.

Але кримінально-процесуальна природа дізнання потребує її уточнення, безумовно, стосовно його видів та місця в системі досудового розслідування, включення в його поняття окремих видів кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання.

Перш за все, не можна погодитися з висловленими у юридичній літературі думками, що дізнання включає в себе всі види кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, такі як: прийняття заяв або повідомлень про злочини, їх перевірку¹¹; виконання доручень слідчого на проведення слідчих або розшукових дій¹²; протокольна форма розслідування¹³.

² Толковый словарь русского языка / Под. ред. Д. Н. Ушакова. — М., 1935. — Т. 1. — С. 744.

³ Зеленецький В., Денисюк П. Поняття дізнання та його види // Право України. — 2001. — № 9. — С. 48.

⁴ Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. — М., 1975. — С. 144.

⁵ Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах: 42000 слів / Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. — К.: Аконіт, 2001. — Т. 1. — С. 555.

⁶ Коврига З. Ф. Дознание в органах милиции. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1964. — С. 7; Иванов В. А. Дознание в советском уголовном процессе. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1966. — С. 8; Кругликов А. П. Правовое положение органов и лиц, производящих дознание в советском уголовном процессе: Учебн. пособие. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1986. — С. 5 та ін.

⁷ Семенов В. М. Суд и правосудие в СССР. — М., 1984. — С. 253.

⁸ Організація судових та правоохоронних органів: Навч. посібник / І. Є. Марочкін, Н. В. Сибільова, О. Б. Зозулинський. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 1996. — С. 111.

⁹ Судебные и правоохранительные органы Украины: Учебник / Под. ред. А. М. Бандурки. — Х.: Ун-т внутр. дел Украины, 1999. — С. 203; Тертышник В. М. Уголовный процесс: Учебн. пособие. — Х.: Арсис, 1999. — С. 222.

¹⁰ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — М., 1958. — С. 29; Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы. — К., 1984. — С. 99; Вапнярчук В. В. Особенности процессуального статуса особи, яка провадить дізнання. — Х.: Торсінг, 2001. — С. 10–11; Лук'янчиков Є. Д. Еволюція повноважень органу дізнання // Українське правосуддя: здобутки та перспективи: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (16 травня 2008 року, м. Чернівці). — Чернівці: Рута, 2008. — С. 384–350 та ін.

¹¹ Александров Г. Н. Насущные проблемы предварительного следствия и дознания // Вопросы судопроизводства и судостройства в новом законодательстве Союза. — М.: Госюриздат, 1959. — С. 293; Лившиц Ю. Д., Розаев А. А., Сотников Н. И., Ташибаев К. У. Дознание в органах внутренних дел Казахской ССР. — Караганда, 1990. — С. 9 та ін.

¹² Трубин Н. С. Прокурорский надзор за исполнением законов органами дознания. — М., 1982. — С. 9–10.

¹³ Кругликов А. П. Вказ. праця. — С. 5; Зеленецький В. С. Поняття дізнання і його види // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 4 (11). — С. 106 та ін.

Окремі вчені визначають дізнання як діяльність у стадії порушення кримінальної справи і у стадії досудового розслідування. В окремих країнах Європи, наприклад, у Франції, дізнання розглядається як перша стадія кримінального процесу, яка відокремлена від попереднього слідства актом порушення кримінального переслідування (публічного позову), тобто провадження дізнання здійснюється до порушення кримінальної справи. Дізнання та досудове слідство у Франції не об'єднують в одну стадію і суттєво різняться між собою¹⁴.

В Україні також висловлено думку, що стадію порушення кримінальної справи необхідно йменувати стадією дізнання, яке повинно починатися з моменту надходження заяви або повідомлення про злочин, здійснюватися протягом семи днів і закінчуватися порушенням кримінальної справи та прийняттям слідчим її до свого провадження¹⁵.

Але наша правова система визначає дізнання як вид діяльності, що здійснюється у порушеній кримінальній справі, і тому слушною є думка О. В. Бауліна про те, що наміри науковців умістити в поняття дізнання одразу всі види діяльності органу дізнання, заважає розкриттю сутності самого дізнання¹⁶.

Включати чи ні в поняття дізнання діяльність з виконання доручень слідчого на проведення слідчих дій органом дізнання також не витримує критики, бо доручення на проведення слідчих дій даються слідчим не в ході дізнання, а під час досудового слідства¹⁷.

Намагання окремих авторів включити в поняття дізнання протокольну форму досудової підготовки матеріалів визнаються помилковими та зазнають критики з тих міркувань, що дізнання здійснюється у порушеній кримінальній справі, а протокольна форма досудової підготовки матеріалів до порушення кримінальної справи¹⁸, дізнання здійснюється шляхом проведення слідчих дій, що не прийнятно при протокольній формі досудової підготовки матеріалів, окрім огляду місця події, який може бути проведено до порушення кримінальної справи.

Пропозиції щодо ліквідації досудової підготовки матеріалів у протокольній формі безспідставно визнано неприйнятними¹⁹.

Погляди на поняття дізнання, як і вид діяльності у стадії порушення кримінальної справи, швидше всього сформовані під впливом того, що багатьма ученими дізнання визначалося як першочерговий етап розслідування.

І. Я. Фойницький ще на початку ХХ ст. розглядав дізнання як несудову діяльність “по гарячих слідах”, направлену “для виявлення винуватого та його винуватості”, підкреслюючи, що переслідування винуватого “потребує швидкості та рішучості дій”²⁰.

Таким чином, на думку більшості учених, основними ознаками дізнання є першочерговість та невідкладний характер дій, направлених на розкриття злочинів та встановлення винуватих осіб. Детальне ж дослідження всіх елементів складу злочину, в'яснення обтяжуючих та пом'якшуючих обставин та інше — усе це робиться під час досудового слідства, для якого дізнання створює умови та підготовлює базу. Така позиція свідчить про дізнання як початковий етап розслідування, підкреслює службову, забезпечувальну функцію по відношенню до досудового слідства.

Поряд із цим, В. У. Громов розглядав дізнання як “першочергову та просту форму розслідування”²¹, чим підкреслював двоякий підхід до розуміння сутності дізнання. Таку ж думку підтримали й інші учені²².

Дискусійним питанням на сьогодні у процесуальній науці стосовно інституту дізнання є питання про визначення видів дізнання: дізнання — це лише початковий етап розслідування чи дізнання — це початковий етап розслідування та самостійна форма розслідування одночасно?

¹⁴ Головки Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. — М.: Фирма “СПАРК”, 1995. — С. 10, 129.

¹⁵ Тертышник В. М. Гарантии истины, свободы и справедливости в уголовном процессе // Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. (24-25 вересня 1999 року). — Дніпропетровськ, 1999. — С. 51.

¹⁶ Проведення дізнання в Україні. — К., 1999. — С. 16.

¹⁷ Юрченко Л. В. Теорія та практика провадження дізнання органами внутрішніх справ України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х.: Ун-т внутр. справ, 2002. — С. 32.

¹⁸ Філін Д. В. Теорія і практика протокольної форми досудебної підготовки матеріалів: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — Х., 1990. — С. 29.

¹⁹ Грошевський Ю. М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування у новому КПК України // Вісник Академії правових наук України. — 1994. — № 2. — С. 146–147.

²⁰ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 томах. — СПб.: Альфа, 1996. — Т. 2. — С. 373.

²¹ Громов В. У. Дознание и предварительное следствие. — М., 1928. — С. 22.

²² Коврига З. Ф. Вказ. праця. — С. 7; Крылов И. Ф., Бастрыкин А. И. Розыск, дознание, следствие: Учебн. пособие. — Л., 1984. — С. 100–101 та ін.

З 1993 р. КПК України містить положення, які свідчать про існування дізнання як інституту початкового необов'язкового етапу розслідування справ, зокрема дізнання у справах про злочини, які є тяжкими, і дізнання у справах про злочини, які не є тяжкими (ст. ст. 104 та 108). Згідно зі ст. 111 КПК України провадження досудового слідства є обов'язковим, за виключенням справ приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК України) та у справах, які розслідуються у формі досудової підготовки матеріалів (ст. 425 КПК України). Хоча й у цих справах обов'язкове досудове слідство, якщо ці злочини вчинено неповнолітнім чи особою, яка через свої фізичні або психічні вади не може здійснювати своє право на захист, а також коли це визнає за необхідне прокурор чи суд.

Передумовами існування наукової дискусії про визначення дізнання як форми розслідування насамперед вбачається ефективність функціонування інституту досудового слідства.

Ще радянськими процесуалістами неодноразово були висловлені пропозиції про скасування дізнання у справах, у яких попереднє слідство не є обов'язковим. Ці пропозиції вносились як до прийняття кримінально-процесуального законодавства 1958-1961 рр., так і після його прийняття. Але Основи кримінального судочинства 1958 р. зберегли розглядувану форму розслідування злочинів, відсилаючи до компетенції союзних республік питання про низку справ, у яких розслідування здійснюється у формі дізнання. Тенденція розвитку республіканського законодавства в цьому питанні характеризувалась звуженням низки справ, розслідуваних у формі дізнання. У 1958 р. було розширено перелік справ про злочини, розслідування яких проводиться у формі дізнання. Такий підхід розглядався як тимчасове вирішення ускладнень, що виникають у роботі слідчих органів у вигляді їх перевантаження, але не як вирішення проблеми у цілому.

Багатьма ученими в різний час була висловлена думка про збереження розслідування у формі дізнання. Хоча такий підхід до розуміння дізнання не відповідає сутності дізнання як нетривалої діяльності, що здійснюється "по гарячих слідах" із метою виявлення ознак злочину та осіб, що його вчинили.

В Україні також більшість практичних працівників та учених висловлюються про необхідність існування досудового розслідування у формі дізнання з огляду на вирішення проблем значної завантаженості слідчих²³, перш за все, слідчих органів внутрішніх справ. Іншим аргументом необхідності відновлення дізнання у справах, по яких досудове розслідування необов'язкове, називається необхідність підвищення рівня зацікавленості та відповідальності органів дізнання за кінцевий результат розслідування справи з передачею її до суду²⁴.

Можливість відновлення інституту дізнання у справах, по яких досудове розслідування необов'язкове, передбачається і в проекті КПК України (реєстр. № 1322), але цей проект передбачає дізнання не у вигляді дізнання, яке було до 1993 року, а у вигляді так званого "скороченого досудового провадження у справах, у яких досудове слідство не є обов'язковим" (ст. 213 проекту КПК). Постає питання, навіщо завуальовувати протокольну форму розслідування під дізнання як самостійну форму розслідування. Такі пропозиції до проекту КПК України просто незрозумілі.

Більш прийнятною, на нашу думку, є точка зору Ю. М. Грошевого, О. В. Бауліна та Н. С. Карпова щодо можливості відновлення дізнання в Україні як форми розслідування, але за умови реформування усєї системи досудового розслідування, при визначенні дізнання як провідної форми досудового розслідування, приведення усєї моделі досудового розслідування України до міжнародних європейських стандартів, зі створенням дійсно незалежного досудового слідства²⁵ з покладанням функцій розслідування тяжких злочинів на владу судову (судових слідчих)²⁶.

²³ Коляда П. В. Проблеми досудового слідства у кримінальному процесі. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 126; Кожевников Г. К., Давиденко Л. М., Коновалова В. О., Хотенець В. М., Янович Ю. П. Науково-обґрунтовані норми навантаження та належні умови праці слідчих підрозділів як важливий чинник їх якісної діяльності // Питання боротьби із злочинністю: 36. наук. праць. — Х.: Право. — 1997. — № 1. — С. 27.

²⁴ Чорний В. Я., Костромін Г. В. Дізнання як одна з форм досудового розслідування // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 1997. — № 1. — С. 105.

²⁵ Баулін О. В., Карпов Н. С. Дізнання в Україні: проблеми і перспективи // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матер. наук.-практ. конф., 18-19 квітня 2002 р., м. Харків / Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. — К.-Х.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 255-256.

²⁶ Грошевий Ю. М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування у новому КПК України // Вісник Академії правових наук України. — 1994. — № 2. — С. 138-147.

Досвід окремих країн колишнього СРСР свідчить про те, що дізнання визнається провідною формою досудового розслідування. Так, у Латвійській Республіці з 1994 року попереднє розслідування скасоване, і єдиною формою досудового розслідування кримінальних справ є дізнання (гл. 4 та 12 КПК Латвії)²⁷. Така форма досудового провадження сьогодні запроваджена у більшості країн Європи і певним чином є прикладом європейських стандартів здійснення кримінального судочинства, до яких прагне й Україна²⁸.

На користь такої позиції свідчить позиція законодавця про перебудову українського кримінального процесу зі змішаної форми до змагальної, розвитку принципу змагальності та основ змагальності в окремих інститутах кримінального судочинства. Саме запровадження дізнання як єдиної форми досудового провадження кримінальних справ сприяє розвитку змагальних засад кримінального судочинства, виконання завдань щодо швидкого розкриття злочинів, забезпечення судового захисту прав, свобод та інтересів осіб, які вчинили злочин чи постраждали від нього²⁹.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що дізнання в Україні, як кримінально-процесуальній діяльності, на даний час притаманні наступні ознаки:

— дізнання — початковий, необов'язковий етап розслідування кримінальних справ, що виникає у випадку виявлення органом дізнання ознак злочину, прийняття рішення про порушення кримінальної справи та провадження дізнання;

— дізнання — це діяльність, яка пов'язана з основними функціями державних органів та посадових осіб, що пояснює взаємозв'язок дізнання та непроцесуальних видів діяльності цих органів та осіб;

— метою дізнання є виявлення і документування ознак злочину й осіб, що його вчинили, для подальшого забезпечення досудового слідства;

— дізнання передбачає терміновість і невідкладність слідчих та інших процесуальних дій;

— дізнання — це діяльність, що здійснюється у порушеній кримінальній справі до моменту передачі кримінальної справи слідчому для провадження досудового слідства або ж її закриття³⁰.

Із вищевикладеного вбачається можливість запровадження наступних правових моделей дізнання у кримінальному процесі України:

— перша: дізнання — тільки першочерговий етап розслідування кримінальних справ;

— друга: дізнання — першочерговий етап розслідування справ про тяжкі злочинів та самостійна форма провадження у справах про злочини, що не є тяжкими;

— третя: дізнання — самостійна та єдина форма досудового провадження у кримінальних справах.

І саме третя модель дізнання досудового провадження у кримінальних справах відповідає європейському досвіду і може бути запроваджена в Україні.

²⁷ Уголовно-процесуальный кодекс Латвии. — Riga: Biznesa informācijas birojs, 2003. — С. 13-14, 41-45.

²⁸ Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 р., № 361/2006 // ОВУ. — 2006. — № 19. — Ст. 1376.

²⁹ Андрушко А. В. Какому быть досудебному расследованию в Украине? // Эволюция уголовного судопроизводства на постсоветском пространстве: Материалы международной научно-практической конференции в 3-х книгах (22-23 июня 2006 года). — К.: Университет экономики и права «КРОК», 2006. — Книга 3. — С. 233-234.

³⁰ Андрушко О. В. Дізнання в органах прикордонної служби України: процесуальні та організаційні аспекти: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. — С. 46.